

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA OILADA EKOLOGIK TA'LIM VA TARBIYA BERISH

Durmanova Gulchehra Dusiyarovna,
*Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi
metodikalarga o'rgatish milliy markazi
"Pedagogika, psixologiya va ta'lim
texnologiyalari" kafedrası
katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolamizning maqsadi maktabgacha yoshdagi bolalarni tarbiyalash jarayonida tabiat boyliklarini tejab -tergashga, tabiatni muhofaza qilishga o'rgatila boriladi.

АННОТАЦИЯ: Цель данной статьи - научить детей дошкольного возраста сохранять и осваивать природные ресурсы и охранять природу.

Abstract: The purpose of this article is to teach preschool children to save and explore natural resources and protect nature.

Kalif so'zlar: Tabiiy boylik, tabiatdan ongli ravishda foydalanish, ekologik ma'naviyat, o'zbek xalqi, qadim, merosi.

Ключевые слова: Природные богатства, сознательное природопользование, экологическая духовность, узбекский народ, древность, наследие.

Key words: Natural wealth, conscious use of nature, ecological spirituality, Uzbek people, ancient, heritage.

Oilada ekologik ta'lim va tarbiya berishdan maqsad - bu insonni tabiatga qadam quygan vaqtdan boshlab, butun xayoti davomida tabiatdan ongli ravishda foydalanishga, psixologik, axloq - odob yuzasidan xalqimizni asl yosh avlodlarining tabiatga xurmat va e'tibor bilan qaraydigan urf - odatlarini, udumlarini tarbiyalash, tabiiy boyliklarini ko'paytirish, bog'u - rog'lar, gulzorlar tashkil qilishga undashdan, uning qalbida yaxshi xislatlar uyg'otishdan iboratdir.

Ekologik tarbiyalash jarayonida yoshlar tabiat boyliklarini tejab -tergashga, tabiatni muhofaza qilishga o'rgatila boriladi.

Ekologik tarbiyaning asosiy maqsadi jamiyat kishilarini ekologik jihatdan savodxonligini madaniyatini oshirish, shunday ekologik madaniyatli, ta'lim - tarbiyali kishilarni say'i harakati bilan tabiatni muhofaza qilish, ozoda - toza

saqlash, xayvonot, qushlar, o'simliklarga mehr uyg'otish orqali tabiatni narsalarini parvarishlashdir.

Insonning qanday kishi bo'lib yetishishi ko'p jihatdan oiladagi tarbiyaga, ota-onaning mas'uliyatiga bola tarbiyasining umumiy qonuniyatlarini yaxshi bilib, xayotda ularga qanchalik amal qilishiga xam bo'g'lik. Ota-onalar o'z bolalarining tarbiyasi uchun jamiyat oldida javobgardirlar. Ota-onalar o'z bolalarining asosiy tarbiyachilari xisoblanadilar. Shuning uchun ular farzandlarini o'z xalqining eng yaxshi urf-odatlar va oilaviy an'analari ruhida oliyanob fazilatli, bilimdon, ekologik madaniyatli shaxs qilib tarbiyalashlari lozim.

Yoshlarda ekologik ma'naviyatni shakllantirish uchun birinchi o'rinda o'z xalqining azaldan tarkib topgan ekologik ma'naviy merosini ularga anglatish lozim. Ana shunda avlodlar ajdodlaridan andoza olgan holda, an'analarni davom ettiradi.

Xalqimizning ekologik ma'naviy merosiga nazar solsak, o'tmishda bobo-momolarimizning yuksak ekologik madaniyatiga ega bo'lganliklariga amin bo'lamiz.

Masalan, ko'p rivojlangan davlatlar o'z tabiiy boyliklarini iloji boricha, saqlab qolish yo'lidan bormoqda. Zero, o'zbek xalqining sevimli naqli bilan aytganda "yotib yeganga tog' ham chidamaydi". Ammo mana shunday oqil xalqning biz farzandlari ota-bobolarimiz o'gitlariga amal qilmasdan, elektor toki, gaz va suv kabi unsurlarni tejamasdan, xuddi ular tugamaydigandek ishlatmoqdamiz.

Xalqimiz orasida "uvol" degan tushuncha qadimdan juda keng tarqalgan. Tabiat unsurlari, ya'ni suv, tuproq, o'simliklardan bemaqsad foydalanish uvol sanalgan. Bugungi kun aksar yoshlari uvol nimaligi yaxshi bilmaydi ham.

Uvol tushunchasi odamlarning boy yoki kambag'alligiga qaramasdan barchaga bab-baravar tegishli bo'lgan. Uvol qilmaslik, nojo'ya ish qilmaslik, biror narsani bekorga sarf qilmaslik, tejamkor bo'lishlik ba'zilar o'ylagandek xasislik belgisi emas, bu yuksak ekologik ma'naviyat belgisidir. Tejamkorlik xislati yosh avlodga bolaligidan singdirilib kelinar va bu ma'naviyat to umrining oxirigacha saqlanib qolardi. Mabodo, biror kimsaning shunday ma'naviyatiga putur yeta boshlagani sezilib qolsa, jamoatchilik unga o'zini qanday tutish kerakligini chiroyli yo'l bilan eslatib qo'yardi.

O'zbeklar qadimdan har qanday xom ashyo hatto u oyoq ostida to'lib toshib yotgan sof tuproq bo'lsa ham oqilona ishlatishgan,

Markaziy Osiyo mutafakkirlarining tabiat haqidagi ta'limotlari O'rta Osiyo xalqlari, jumladan o'zbek xalqi qadimdan ekologik madaniyat

merosiga ega. Eng mo'tabar, qadimgi qo'lyozmamiz «Avesto» xalqimizning bebaho mulki sanaladi. Bu nodir kitob bundan o'ttiz asr muqaddam shu zaminda yashagan ajdodlarimizning biz avlodlarga qoldirgan ma'naviy tarixiy merosidir. «Avesto», ayni zamonda, bu qadim o'lkada buyuk davlat, yuksak ma'naviyat va madaniyat bo'lganligidan guvohlik beruvchi tarixiy hujjatdir. «Avesto» tabiat, jamiyat va inson o'rtasidagi munosabatlarini ma'naviy, ruhiy va axloqiy mezonlar orqali uyg'unlashtiruvchi, kishini qurshab olgan olamni o'rganishga chorlaguvchi falsafa fadir. «Avesto»da noyob dorivor g'iyohlar haqida qimmatli ma'lumotlar mavjud. Bundan tashqari, uy-joy, atrof-muhit, tabiatni muhofaza qilish, uni asrash to'g'risida tavsiyalar berilgan. «Avesto»da yer, suv, xona, inson tana a'zolari, kiyim-kechaklarni toza tutish haqida yozilgan. Atrof-muhit, ko'chalarni, buta-zorlaru o'tloqlarni, yerni iflos qilgan kishilar jazolanganlar. Shuningdek, muhit tozaligini saqlash va kasalliklarni oldini olish maqsadida axlatlarni, ifloslangan joylarni tosh, tuproq, qum bilan ko'mib tashlash buyurilgan. Asarda kasallik tarqatuvchi hasharotlarni yo'qotish, shuningdek, uy hayvonlarini to'g'ri parvarish qilish yo'llari ham ko'rsatilgan.

O'rta asrlarda O'rta Osiyoda yashab ijod etgan olimlardan Muhammad Muso al-Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Al-Farg'oniiy va boshqalar tabiatshunoslik fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Ular hali ekologiya fani dunyoga kelmagan davrda tabiat va undagi muvozanat, o'simlik va hayvonot dunyosi, tabiatni e'zozlash haqida qimmatli fikrlar aytganlar.

Buyuk alloma Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (783–850) risolalaridan birida bunday deb yozadi: «Bilingki, daryoning ko'zlari yoshlansa, uning boshiga g'am, kulfat tushgan bo'ladi. Odamlar, daryodan mehringizni darig' tutmanglar!» Daryoning «yoshli ko'zlari» deganda Muhammad Muso al-Xorazmiy nimalarni ko'zda tutgan ekan? Ehtimol, u daryo suvining ortiqcha isrof bo'lishini nazarda tutgandir? Vaholanki, buyuk bobomiz eng avvalo daryo bilan odamlarning «bir-birlarini tushunishlari», o'zaro mehr-muhabbat qo'yishlarini nazarda tutgan.

847-yilda Muhammad al-Xorazmiy «Kitob surat al-arz» nomli asarini yozdi. Unda dunyo okeanlari, quruqlikdagi qit'alar, qutblar, ekvatorlar, cho'llar, tog'lar, daryo va dengizlar, ko'llar va o'rmonlar, ulardagi o'simlik, hayvonot dunyosi, shuningdek, yerning asosiy boyliklari hamda boshqa tabiiy resurslar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu risolada matematika, geologiya, astronomiya, etnografiya, tibbiyot, shuningdek, dunyo xalqlarining tabiiy ko'nikmalari va tarixiy-huquqiy bilimlari umumlashtirilgan.

Abu Nasr Forobiy. O'rta Osiyo xalqlari ijtimoiy-falsafiy fikrlarining eng yirik va mashhur vakillaridan biri Abu Nasr Forobiyning (873–950 y.y.) ilmiy-falsafiy merosi nihoyatda boy. Uning asarlari hozirgacha to'liq aniqlanmagan. Nemis olimi M.K.Brokkelmanning ro'yxatida Forobiyning turli sohalarga oid 180 ta asarining nomi keltirilgan. Forobiy tabiatshunoslikning turli tarmoqlari bilan shug'ullangan bo'lib, uning «Kitob al-hajm va al-miqdon», «Kitob al-mabodi al-insonia» («Inso- niyatning boshlanishi haqida kitob»), «Kitob al-a'zo al-hayvon» («Hayvon a'zolari to'g'risida kitob») nomli asarlari bunga dalil bo'la oladi. Tabiatshunoslikka oid «Odam a'zolarining tuzilishi», «Hayvon a'zolari va ularning vazifalari haqida» kabi asarlarda odam va hayvonlardagi ayrim a'zolarining tuzilishi, xususiyatlari va vazifalari haqida ham to'xtab o'tilgan. Odam a'zolarining tuzilishi va vazifalari haqida so'z yuritilganda o'zgarishlar, ya'ni kasalliklar birinchi navbatda ovqatlanish tartibining buzilishi oqibatida kelib chiqadi, deb tushuntiriladi.

Forobiy tabiiy va inson qo'li bilan yaratiladigan sun'iy narsalarni ajratgan. Shuningdek, u tabiiy narsalar tabiat tomonidan yaratilganligini va bunda inson omilining ta'siri katta ekanligini, tabiiy va sun'iy tanlash hamda tabiatga ko'rsatiladigan boshqa ta'sirlarni atroflicha baholagan.

Abu Rayhon Beruniy (973–1048 y.y.) koinotdagi hodisalarni taraqqiyot qonunlari, narsa va hodisalarning o'zaro ta'siri bilan tushuntirishga urinadi.

Olim yerdagi ba'zi hodisalarni quyoshning ta'siri orqali izohlaydi. Beruniyning fikricha, yerdagi o'simlik va hayvonot olamining yashashi uchun zarur imkoniyatlar cheklangan. Lekin o'simlik va hayvonlar doimo ko'payishga intiladi va shu maqsadda kurashadi. Beruniyning tabiatshunos sifatida quyidagicha fikrlari hanuzgacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan: «Ekin va nasl qoldirish bilan dunyo to'lib boraveradi. Garchi dunyo cheklangan bo'lsada, kunlar o'tishi bilan bu ikki o'sish natijasida ko'payish cheklanmaydi. Agar o'simliklardan yoki jonivorlardan biror xilining o'sishiga sharoit bo'lmay, o'sishdan to'xtasa ham, boshqalarida bu ahvol bo'lmaydi. Ular birdaniga paydo bo'lib, birdaniga yo'qolib ketmaydi. Bordini yer yuzini bir xil daraxt yoki bir xil hayvon butunlay qoplab olsa, bu holda hayvonning ko'payishiga ham, daraxtning o'sishiga ham o'rin qolmaydi. Shu sababdan dehqonlar ekinlarni o'toq qilib, keraksizini yulib tashlaydilar». Beruniy asarlarida o'simlik va hayvonlarning biologik xususiyatlari, ularning tarqalishi va xo'jalikdagi ahamiyati haqida ma'lumotlar topish mumkin. Beruniyning ilmiy qarashlari, asosan, «Saydana», «Mineralogiya», «Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar» asarlarida o'z aksini topgan. Unda Eronning turli tropik o'simlik va hayvonlarining tashqi muhit bilan aloqasi, ularning xulq-atvori yil fasllarining o'zgarishi bilan bog'liqligi misollar bilan tushuntirilgan. Beruniy yer

yuzining o'zgarishi o'simlik va hayvonot dunyosining o'zgarishi bilan, tirik organizmlarning turli hayoti yer tarixi bilan bog'liq bo'lishi kerak, deb hisoblaydi. Qumni kavlab, uning orasidan chig'anoqni topish mumkin. Buning sababi, bu qumlar qachonlardir okean tubi bo'lgan, deb ta'kidlaydi alloma. Beruniy «Saydana» degan asarida 1116 xil dori-darmonlarni tavsiflagan. Ularning 750 tasi turli o'simliklardan, 101 tasi 11 hayvonlardan, 107 tasi esa minerallardan olinadi. Beruniyning «Qadimgi avlodlardan qolgan yodgorliklar» va «Hindiston» asarlarida o'simlik va hayvonlarning tuzilishi hamda ularning tashqi muhit bilan o'zaro aloqasi haqida ham qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan. Beruniy o'zining tabiiy-ilmiy kuzatishlari, tajribalari asosida tabiatdagi hodisalar ma'lum tabiiy qonuniyatlar asosida boshqariladi, ularni tashqaridan ta'sir etuvchi har qanday kuch o'zgartirish qobiliyatiga ega emas, degan xulosaga keladi.

Abu Ali ibn Sino (980–1037 y.y.) yirik qomusiy olim sifatida tanilgan. Uning 450 ta asari mavjud bo'lib, bizgacha 240 tasi yetib kelgan. Ibn Sino asarlari orasida «Tib qonunlari» shox asari tibbiyot ilmining qomusi bo'lib, o'rta asr tibbiyot ilmi tarqalishining oliy cho'qqisi bo'lib hisoblanadi. Ibn Sinoning falsafiy va tibbiy ilmiy qarashlari uning jahonga mashhur «Kitob ash-shifo», ya'ni «Davolash kitobi» asarida bayon etilgan. Bu asarda materiya, fazo, vaqt, shakl, harakat, borliq kabi falsafiy tushunchalar, shuningdek, matematika, kimyo, botanika, ekologiya, geologiya, astronomiya, psixologiya kabi fanlar haqida fikrlar bayon etilgan. Ibn Sinoning tog'larning vujudga kelishi, yer yuzining davrlar o'tishi bilan o'zgarib borishi, zilzilaning bo'lishi kabi turli tabiiy jarayonlar haqidagi fikrlari geologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shdi.

Zahiriddin Muhammad Bobur (1483–1530 y.y.). Bobur nafaqat shoir, balki podsho, ovchi, tarixchi, bog'bon va tabiatshunos bo'lgan. «Boburnoma» asarida Bobur o'zi ko'rgan-kechirganlari, yurgan joylari tabiati, boyligi, urf-odati, hayvonoti, o'simliklarini tasvirlagan. Asarda yer, suv, havoga tegishli xalq so'zlari ko'plab uchraydi. Bobur o'z asarida joyning geografik o'rni, qaysi iqlimga mansubligi, o'simliklari, hayvonlari haqida bayon etgan va O'rta Osiyoda qadim vaqtlardan buyon qovun, bug'doy, o'rik, nok va mevalarning bir necha navlari borligi haqida ta'kidlagan. Asarda Bobur borgan joylarning tabiati va o'ziga xos hususiyatlarini Andijon bilan taqqoslagan hamda O'rta Osiyo, Afg'oniston, Xuroson va Hindistondagi hayvonot dunyosi haqida batafsil bayon etib bergan.

Maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarni ma'naviy yetuk, axloqli, pok insonlar qilib voyaga yetkazishda tabiat bilan tanishtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolaning maqsadi, maktabgacha ta'lim yoshidagi

bolalarni maktabga tayyorlash, tabiat bilan tanishtirish jarayonida tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, Vatanga mehrlil bo'lish, ekologik ta'lim-tarbiyani amalga oshirish, tabiat haqida mukammal bilimga ega bo'lgan yoshlarni tarbiyalashdir.

Adabiyotlar ro'yxati.

1.Sh.A.Sodiqova, M.A.Rasulxo'jayeva bolalarni tabiat bilan tanishtirish metodikasi T- 2013

2.Shoista Sodqova. Maktabgacha pedagogika T-2017

3. Q.Haydarov. S.Nishonova. Tabiatshunoslik asoslari va bolalarni atrof-tabiat bilan tanishtirish. T., "O'qituvchi" 1992 y

Ishtirokchi anketasi

Muallifning F.I.Sh.	Durmanova Gulchehra Dusiyarovna
Ish joyi	Surxondaryo viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o'rgatish milliy markazi "Pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalari" kafedrasini
Maqola nomi	Maktabgacha yoshdagi bolalarda oilada ekologik ta'lim va tarbiya berish
Telefon	937965577